

PODZIEMIE

Wstęp. Eksplicyta: Nazwy. Kategoryzacje. Kolekcje i opozycje. Budowa i wygląd. Zdarzenia. Skarby podziemne i mieszkańcy podziemia: diabły, demony, istoty mityczne (skarbnik); zwierzęta. Droga do podziemia. Wyprawa do podziemnej krainy. Zapadanie się pod ziemię. Droga z podziemia. Co/kto pochodzi z podziemia. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja: Pieśni rodzinne. Ballady. Pieśni górnicze. Pieśni więzienne. Pieśni różne. Legendy i podania. Baśnie. Relacje potoczne i zapisy wierzeń. **Bibliografia.**

Podziemie stanowi wedle wyobrażeń ludowych jeden z trzech poziomów świata, obok →nieba i →ziemi, poziom najniższy, liczony od powierzchni ziemi do jej głębi. Językowo-kulturowy obraz podziemia wykazuje wewnętrzne zróżnicowanie. Z jednej strony jest to baśniowy obraz czarodziejskiej, pięknej krainy, →*drugiego, innego świata*, ukrytego w głębi ziemi, pełnego bogactw i skarbów, złota i drogich kamieni, które to dobra są dostępne dla ludzi odważnych i prawych; z drugiej strony wyobrażenie ciemnych przestrzeni granicznych: →pieczar, →jaskiń, jam, w których żyją odrażające gady i płazy (smok, wąż, żaba) oraz ludzie występni (zbójcy). Obie kontrastowe charakterystyki przyjmują nacechowanie mitologiczne, są związane z działaniem istot demonicznych i półdemonicznych, mogących człowieka obdarzyć bogactwem, ale w zasadzie obcych mu i niebezpiecznych dla niego. Z mroczną stroną podziemia łączy się jego wizja jako królestwa śmierci, krainy zmarłych i do tej wizji nawiązuje obraz chrześcijańskiego piekła jako miejsca dusz potępionych przez Boga i oddanych władzy diabła. Obraz piekła rozwija się przy tym swoiście, jest zdominowany przez obrazy →ognia piekielnego, smoły, męki wiecznej (w SSiSL piekło będzie przedstawione osobno). W przestrzeni bliskiej człowiekowi odpowiednikiem świata podziemnego jest piwnica (podziemia) domu, dworu, pałacu, zamku, kościoła; zasada utożsamiająca dom i świat sprawia, że obraz podziemi domowych przybiera niektóre cechy przypisywane w tradycji podziemi kosmicznemu. O ile niebo jest domeną Boga, a ziemia – człowieka, to podziemny świat pozostaje pod władzą Diabła (*Boruta, Lucyfer*) oraz istot demonicznych (*Smok, dziwożony, Skarbnik*) i półdemonicznych (czarnoksiężnik, krasnoludki). Komunikacja między światem żywych, ziemią, a światem podziemnym odbywa się w obu kierunkach na zasadzie magiczno-rytualnej: zapadają się w podziemie całe osiedla ludzkie i budynki, a także ludzie występni, przeklęci, nieszczęśliwi. Z mrocznych podziemi, z piekła, przybywają zmarli lub wysłannicy sił nieczystych. Czynnikiem sprawczym zwykle jest odpowiednie słowo – zaklęcie. Rytualnym odejściem w krainę zmarłych jest pogrzeb.

Frazeologia potoczna ogólnopolska i ludowa traktuje miejsce pod ziemią jako niedostępne ludzkemu wzrokowi. Nagłe zniknięcie czegoś określa się formułą *jakby się pod ziemię zapadł/stracił*; podobnie zniknięcie całkowite, bezpowrotne: *ktoś wolałby się pod ziemię zapaść niż pokazać się komuś na oczy*; z podziemiem łączy się także nagłe, nieoczekiwane pojawienie się kogoś/czegoś: *ktoś/coś wyrasta/wychodzi jakby*

spod ziemi. Zapadnięcie się pod ziemię jest traktowane jako ingerencja siły wyższej, dopust Boży, kara za przewinienia, dlatego może ono być wywoływane zaklęciem przyzywającym instancję wyższej sprawiedliwości: *Bodaj się coś pod ziemię zapadło / przepadło do ziemi / w ziemię*. Inny model kulturowy i poznawczy przywołują zwroty typu *spać pod ziemią* ‘leżeć w grobie’, oparte na idei śmierci jako snu i ziemi jako macierzyńskiego łona przyjmującego zmarłych na powrót do siebie.

Sięgając do historii kultury stwierdzamy, że wyobrażenie o wszechświecie jako składającym się z trzech sfer: nieba, ziemi i podziemia, należy do najstarszej, szeroko rozpowszechnionej warstwy mitologicznej El Sac 73, El Trak 270. Sfery te uważa się za połączone osią środkową, przechodzącą przez nie w postaci słupa, drzewa, liny itp., i umożliwiającą schodzenie z nieba na ziemię oraz z ziemi do podziemia El Sac 74.

W wierzeniach indoeuropejskich łączono podziemie ze światem zmarłych Giey Mit 127. Dla Greków władcą podziemnego państwa był *Hades* (dosłownie „niewidzialny”), zwany też *Plutonom* tj. Bogaczem, stróżem podziemnych bogactw; nazwę *Hades* nadawano też wtórnie całej podziemnej krainie, obejmującej części takie jak najniższy położony *Tartar* (anty-niebo, miejsce więzienia tytanów i przestępców), *Okeanos* i jego córki – rzeki (*Styks*, *Acheront*, *Leta*), przez które zmarłych przewozi łodzią starzec *Charon*, by na łące u rozdroża sędziowie kierowali je ku *Wyspom Błogosławionych* lub do *Tartaru* Kub Mit 197–208.

W tradycji starotestamentowej w głębokościach podziemnych umieszczano otchłań (hebr. *szeol*), mroczne miejsce przebywania wszystkich zmarłych, zarówno grzesznych, jak sprawiedliwych Duf STB 658. W przekazach nowotestamentowych i tradycji chrześcijańskiej na uniwersalny trójdzielny obraz świata nakłada się wartościowanie etyczne, dominuje traktowanie podziemia jako piekła – miejsca szatana i dusz potępionych. Piekło jest opisywane jako miejsce cierpienia i płaczu, wypełnione ogniem nie dającym światła, mające cechy hebrajskiej *gehenny*.

W mitologii starosłowiańskiej świat także był dzielony na trzy sfery: niebo – ziemię i podziemia, co znalazło swój wyraz m.in. w trójdzielności posągu *Światowida* zbruckiego i szczecińskiego *Trzygłowa* Tom Drz 70, Giey Mit 116–126. Sferom tym przyporządkowywano odpowiednio postacie bogów (niebo), ludzi (ziemia) i smoki, diabły, demony (podziemie); świat był ujmowany symbolicznie jako drzewo, którego wierzchołek sięga nieba, a korzenie tkwią w podziemiu Tom Drz 28 i nast., co odpowiadało wyobrażeniom znanym z innych kultur El Sac 73–74, For Sym 151. Mitologicznym uosobieniem śmierci i władczynią krainy zmarłych była dla Słowian *Nawia* (*Nyja* u Długosza) Giey Mit 261, Slav Mif 271.

* * *

≡ Nazwa **podziemie** formalnie i semantycznie pochodzi od słowa *ziemia*, dosłownie znaczy miejsce pod ziemią, poniżej ziemi, dziedziczy także znaczeniową wielowymiarowość ziemi, tj. równoczesne odniesienie i do sfery fizycznej, i mitologicznej, podobnie jak w przypadku →nieba. Dwu wymiarom i dwu profilom znaczeniowym: ‘baśniowej krainy ukrytej w głębi ziemi’ i ‘pomieszczeń w budynku położonych poniżej poziomu ziemi’, odpowiada w przybliżeniu zróżnicowanie form *podziemie/podziemia*, nie jest to jednak rozgraniczenie przeprowadzone konsekwentnie. Oba te (i ew. dalsze inne) profile traktujemy tu łącznie. Wyrazy pochodne: **podziomek**, **podziemiec** 4 – oznaczające krasnoludka lub diabła potwierdzają zasadność nieizolowania znaczeń. W języku religijnym synonimem *podziemia* jest **piekło** 41, 49.

Obejmujemy nazwą **podziemie** mityczne podziemne królestwo, a także podziemne →groty, →pieczary, →jaskinie itp., **kopalnie** (węgla, soli, srebra itp.), podziemne **przejścia** łączące zamki i pałace **podziemne lochy** K 10 Poz 10, K 16 Lub 8, K 18

Kiel 16 (*podziemne drogi* K 24 Maz 33, K 45 G6r 528, *drogi pod ziemią* Lud 1965/252, *podziemne ganki* Sim Gad 19, *podziemne sklepienie przejścia* K 10 Poz 22, por. 39); **groby** podziemne, miejsca pochówków; więzienie w lochach podziemnych 39; **piwnice** i **podziemia** pod budynkami 38, 39.

↑ P. jest kategoryzowane najogólniej jako ta część (wszech)świata / część budynku, która znajduje się poniżej ziemi. Jeśli ziemia jest dla człowieka *tym światem*, to P. – razem z niebem, rajem, czyśćcem – jest zarazem składnikiem mitologicznych **zaświatów**, fragmentem *tamtego / innego świata* 12–18, 22–24, 29–38, 40.

† Elementarna kosmiczna kolekcja łączy niebo, ziemię i podziemia we wszechświat. Szczeciński *Trzygłówny*, najwyższy bóg, miał mieć trzy głowy dlatego, bo zawiadował trzema królestwami: nieba, ziemi i podziemia Kul Wiel 3/513; w XIX-wiecznej pieśni religijnej Bogu śpiewać ma wszystko, *co z pod ziemi wynika, co nad ziemią wylatuje, co w rzekach i w morzu pływa* 10.

↔ P. jest stawiane w opozycji do ziemi i nieba. Ziemia to *nasz świat*, podziemie – *tamten / inny świat* – K 34 Chel 254, 257, K 51 Sa-Kr 268, K 14 Poz 38, K 15 Poz 21. Światu ziemskiemu jako „ludzkiemu”, jasnemu, żywemu, jest przeciwstawiany świat podziemny jako „nieludzki”, ciemny, kraina zmarłych; niebu – siedzibie dobrego Boga – P. jako miejsce złe, diabelskie, demoniczne, królestwo diabła 33a.

⊗ Budowa i wygląd.

(a) W najbardziej prymitywnych przekazach, w których ziemia była wyobrażana jako płaski placek, pływający po wodzie (→ziemia), albo jako krąg podtrzymywany przez Pana, który siedzi pod ziemią na krześle 41, P. było widziane jako wypełnione wodą: dlatego jeziora miałyby się łączyć pod ziemią z morzem K 42 Maz 192; w podziemnych wodach mieli tonąć z pługiem oracze 24, por. 17.

(b) Wedle rozpowszechnionych przekazów wierzeniowych, drugi świat, ukryty głęboko pod ziemią jest podobny do naszego 12a, 29a ale odwrócony: Gdy u nas rzeki wysychają od posuchy, to pod ziemią wówczas są ulewne deszcze K 34 Chel 257. W baśni siostra uciekając przed bratem, który chce ją poślubić, z podziemnego świata przyprowadza znaną tam podobną do siebie dziewczynę bratu na żonę 31. Słońce, które po zachodzie zapada pod ziemię / zanurza się w morzu 42, świeci tam w czasie, gdy go u nas nie widać Mosh Kul 2/41; są w P. *chmury* i *deszcz* 29a; są łąki i łąki, drzewa i rośliny 29a, r; gniazda ptaków 29a; baśniowa bohaterka na łące natrafia na jabłoń, z której otrząsa jabłka, spotyka piec, pełen chleba, przychodzi do domu czarownicy, u której pracuje 34. P. jest równocześnie do pewnego stopnia traktowane jako odwzorowanie boskiego „wysokiego” nieba, odwzorowanie symetryczne, ale skierowane w głąb. Tak więc pałacowi Boga w niebie odpowiada pałac władców podziemi 36b; P. i niebo wypełniają skarby: złoto, srebro, diamenty 12A, 16B, 17, 29, 30, 33b; drodze, drabinie, bramie do nieba odpowiada droga, schody, brama do P. 12a, 19A, 23. Niespodziewane, nagłe wydarzenia określa się za pomocą frazeologizmów: *coś spada jak z nieba – coś wychodzi / wyskakuje jak spod ziemi; coś jakby się zapadło pod ziemię*. Taka symetryczność obrazu w jeszcze wyższym stopniu dotyczy religijnie traktowanych →nieba i piekła.

Baśniowe P. ma pałace i zamki; w *królestwie podziemnym nad tysiącami zamków i pałaców przepysznych* panuje czarnoksiężnik 33b; w P. są domy o złotych

ścianach 16Bc; złote mosty na podziemnych wodach, ściany z drogich kamieni, bogactwa i osobliwości 17; kryształowe, srebrne i złote góry 29f; *skały kryształowe* 32; podziemne przechody w różnych kierunkach, a długie na wiele mil 17.

Pałac podziemny, o którym mowa w wielu baśniach 29, 30, 33b, 36b, stoi na wodzie i przez *różne rozpadliny, jaskwiny (jaskinie), wodne jamy* łączy się z morzem 20Aa. Podziemny pałac ma *dwadzieścia cztery pokoje jakoby sklepy* 23a; pałac czarnoksiężnika jest *zbudowany z węgla palących* 33b. Podziemny pałac stoi w *ogrodzie pełnym owoców* 30; w pałacu jest przechowywana czarodziejska *lampa*, o którą zabiega czarnoksiężnik 30.

■ **Zdarzenia.** *Skarbnik* skazuje górnika na pobyt pod ziemią za ziemskie winy 16C. Górnik rozmawiający ze *skarbnikiem* spędza pod ziemią 150 lat 16E. Pod ziemią pracują *zasypani górnicy* 16D. Pod ziemią w *koperwasowej winności* ciało zachowuje się jak żywe 7. Wedle legendy drogą podziemną *dzięki św. Kunegundzie* sól przeszła z Węgier do Polski 26. Podziemnym przejściem / korytarzem uszedł przed Szwedami król Jan Kazimierz 27.

△ W P. są *skarby* przynależne do podziemnego *króla skarbów: pokłady diamentowe i złote* 16B; *złoto, srebro, dukaty* 12A; rudy srebra 16Bc. Skarby ukryte w podziemiach widzi ten, kto zdobywa kwiat paproci 12B. Skarby bogaczy/zbójców są ukrywane w podziemiach 19A; *zakopane*, a nieuczciwie zdobyte pieniądze nie przynoszą *znalazcy szczęścia* 19Ac-e, C. Podziemnym skarbem jest *węgiel* 16Bb, K 43 Śl 7.

Mieszkańcy podziemia. W P. zamieszkują istoty mityczne, dobre i złe.

Diabeł. Pod ziemią / w podziemiach mieszka *czart/bies/diabeł (Boruta)* 14; *pałac podziemny* ma tam *Lucyfer* 9; *Boruta* porywa panienkę i więzi w *podziemiach zamku* 14h; *bies* przyjmuje w podziemiu postać *koguta* 14h. W balladzie *młodzieniec z piekła – podziemiec – pyta o wianek dziewczyny* 4.

W P. mieszka *czarnoksiężnik* z *trzydziestoma* córkami przybierającymi postać *kaczek* 33b; *czarownik* 32; *geniusz*, władający czarodziejską lampą, która może spełniać wszystkie życzenia 30.

Mieszka pod ziemią *szkodzący ludziom potwór: smok ognisty*, który wychodzi spod ziemi *nadyszeć się powietrza* 13; *smok* o siedmiu głowach kradnący złote jabłka 29a, c; *smoki* strzegące w podziemnych zamkach *zaklętych panien* 29d. W grotach podziemnych szczelinach / podziemnych jamach żyje *król gadów/węży* 45. W *lochach podziemnych* w zamku mieszka *królewicz* - wąż 35.

Demony. *Boginki* zamykają muzykanta z basami pod ziemią, aby im grał *Baz Tatr* 108. *Strzygoń/upiór* ma pozostać pod ziemią, gdzie jest jego miejsce, →ziemia 33. Powszechne było mniemanie, iż *południce* na polach przebywały jedynie przez okres wegetacji zbóż i następnie opuszczały świat schodząc pod ziemię, gdzie zapadały w długi sen *Peł Dem* 100. Krakowskie podanie mówi o *białej pani* przedstawiającej się jako *Bieliczka*, ukazującej się w kopalni soli K 5 Krak 67. W podziemnych pieczarach/przechodach żyją *dziwożony* 17, które zanoszą pod ziemię ukradzione dzieci (dziewczyny) K 15 Poz 190. W P. kryją się: *dziadek*-potwór kradnący domowe jadlo 29b; *staruszek*, który wychodzi spod ziemi otworem koło kamienia i porywa dziewczynę do *podziemia*, by mu liczyła pieniądze 15; *panna* (sobowtór wędrującej

po P. królowny), której brat *ma siedem łbów*, a matka jest *jędzą*, co *na kozielcu jeździ* 31a, *zjadarką* 31b. W P. przebywa osiem sów-córek zaklętych za obrazę matki 29f.

Na Śląsku – *Skarbnik*, *Szarlej*, *Pusteki*, rzad. *Mateusz* Sim Gad 94, *Matusz* Lig Śląsk 74. *Skarbnik* to górnik, który pozostał pod ziemią (za karę lub na własne życzenie) 16A; jako duch chodzący pod ziemią Sim Gad 103, stróż podziemnych skarbów Sim Wierz 246, pokazuje górnikowi miejsce ukrycia skarbów – węgla, soli, srebra 16B; *Skarbnik* skazuje górnika na pobyt pod ziemią za ziemskie winy 16C.

Pod ziemią żyją *krasnoludki* – *podziomki*, małe, piękne, ludziom sprzyjające istoty 36, 43, wiązane z ogniskiem domowym 43d; *karły* 29e, por. Lig Śląsk 130-131, *karzelki* w niezwykłych, czerwonych strojach 29f.

Ludzie. Świat podziemny jest miejscem pracy *górnika* 6, 16A-C. W podziemiach śpi *wojsko polskie* 18; w zamku *pod sklepieniem ziemi* przebywają *dawni królowie* 12A. Pod ziemią, w pieczarach, wśród lasów znajdowali swoje kryjówki *zbójcy/złoczyńcy* 25; *w jamie pod ziemią* miał kryjówkę Hitler 28.

Podziemne zwierzęta to: *smoki* 29a, *smoki o siedmiu głowach* 29a, c, *węże* 35, *zmija* 29e, *żaby* 36; *sowy (zaklęte córki)* 29f, *kozielec* 31a, *koń* 29a, *kret* – skazany na rycie pod ziemią za nieposłuszeństwo Bogu K 53 Lit 367; *kret* – to też syn bogacza ukarany za to, że schował się pod ziemią z intencją oszukania biedaka K 31 Pok 142. W P. – świecie takim jak nasz – są też *życzliwe dla bohatera ptaki*, pomagające mu wydostać się na świat 29b-d.

P. jest królestwem *Śmierci*, gdzie pali ona lub gasi świece ludzkiego żywota 38, oraz krainą *zmarłych* 1, 11, 22, 37, gdzie nie ma wiatru ani słońca 5. Wiele opowieści ludowych dotyczy omyłkowych pochówków osób w letargu TN Zawada 1985; spod ziemi dają się słyszeć głosy Sim Wierz 283, por. 14f, kierowane do żywych 11.

Więzienie pod ziemią. W pieśni – w więzieniu *pod ziemią* chłopca pociesza *miła* 8. Wedle legendy w zamku Szafranców w Pieskowej Skale był loch podziemny głęboki *Dorotką* zwany, do którego spuszczać miano przestępców lub ofiary na śmierć głodową skazane K 18 Kiel 25; podob. K 18 Kiel 26, K 8 Krak 26, Sim ŚlOpol 34.

● Droga do podziemia ze skarbami jest skrywana 19A, prowadzi przez ogromną czarną puszcę Kul Wiel 3/513, a dalej przez: otwór w ziemi / korytarze / bramy 23, kamienne bramy LSE-1963/109; drzwi K 45 G6r 545. Do podziemia bohater opowieści dostaje się przez: otwór / dziurę w ziemi / studnię / jamę / schody / furtkę 12a; pieczarę K 45 G6r 509; do zaklętych zamków podziemnych można się dostać przez dziurę, znajdującą się w lesie, przy pomocy żerdzi i łańcucha Sim ŚlOpol 20. Umarli prowadzą bohatera (lekkomyślnego dziedzica), na *tamten świat / w podziemne pieczary*, gdzie spędza on setki lat 22.

Wyprawa do podziemnej krainy. W baśniach opowiada się o wyprawie odważnego bohatera przez otwór/studnię do podziemia, gdzie walczy on z potworem o siedmiu głowach kradnącym złote jabłka/jadło, uwalnia trzy panny (srebrną, złotą, diamentową), które bracia wyciągają w wiadrze na linie. Pozostawiony zdradziecko pod ziemią wydobywa się na powierzchnię przy pomocy magicznych przedmiotów albo na skrzydłach gryfa/ptaka/orla 29. Bohater wydobywa z podziemi czarodziejską lampę, dzięki której można spełnić wszystkie swoje życzenia 30. *Matka / Złota Baba* zwana też *boginią Żywie* wyprawia się do P. w poszukiwaniu swojej córki (motyw Persefony) 32. Bohater wyprawia się pod ziemię / do piekła po cyrograf, w bajce pt. „Ma-

dejowe łożę” 33. Sierota i córka macochy dostają się przez studnię do podziemnego / innego świata, gdzie pracują w domu czarownicy i otrzymują nagrodę (złoto) lub karę 34.

Zapadanie się pod ziemię – to zdarzenie oznaczające moment zwrotny, kres jakiegoś etapu działania, katastrofę, zwykle przywoływaną zaklęciem. Zaklęcia takie padają w gniewie, wyraża się życzenie, żeby ktoś/coś *zapadł(o) się pod ziemię* 1; formuła *Niech mnie ziemia pochłonie* NKPP ziemia 28 sankcjonuje też przysięgi, tzn. przyzywa karę na wypadek niedotrzymania słowa; formuła *Ziemi, pochłoń mnie* LL 1960/4–5/88 jest wyrazem desperacji, utraty nadziei, →ziemia nr 22–24, 29; w zamówieniach chorób *pod ziemię / do ziemi / w ziemię* wysyła się ból, →ziemia nr 32.

Zapada się w ziemię i przedostaje się za pomocą zaklęcia / z pomocą czarownicy do podziemnego świata dziewczyna uciekając przed bratem, który chce ją poślubić, w P. znajduje podobną do siebie dziewczynę i przywozi bratu na żonę 31.

W podaniach i legendach pod ziemię zapada się pałac, kościół, zamek, przeklęta przez ojca występna córka 20A; zapadnięcie się pod ziemię jest zwykle karą – za podtrzymywanie w kościele pogańskiego kultu 20Ab, rozpustę 20Ac, bluźnierstwa 20Ad, zabawę w Wielki Piątek 20Ad, pracę w niedzielę 20Ae. Zapadnięcie się pod ziemię może być też ratunkiem przed wrogiem 20B. W miejscu zapadniętej budowli słychać głosy spod ziemi 21.

● Droga z podziemia. W bajkach z podziemia na ziemię bohaterowie wydostają się przez dziurę, po schodach 40. Narzeczony spod ziemi / z grobu przychodzi do dziewczyny w zaloty 37. Upiór spod ziemi wychodzi wysuwając najpierw palec K 21 Rad 159; według opowieści góralskich duchy zmarłych wychodzące spod ziemi żarłocznie objadają liście z drzew K 49 Sa–Kr 5. Wedle podań radomskich duchy spod ziemi wylatują nocą z hałasem na szczyty skał K 20 Rad 256.

× Co/kto pochodzi z podziemia. Z P. *bije źródło żywej wody* 3. Spod ziemi górnik – *podziemny rzemieślnik* – wydobywa *złoto, srebro, minerały* 6. *Podziemiec z piekła* – to diabelski kawaler chcący pannie zabrać wianek 4.

≈ P. w przekazach ludowych jest traktowane wymiennie z piwnicą 38, 39, lochem 14f, 19Af, g, 27, 38, jamą 28, 45b; podziemiami budynku 14c, d, h, 35, 43d, grobem 5, 22, 37, więzieniem 8, 9, kopalnią 14e, g, 16A–E, 23b, pieczarą 22, 25b, c, grotą 31b, 45, piekłem 4, 14a, b, 20A, 33, 40. P. to *inny świat* 12A, 14, 15, 20A, B, 21, 22, 23a, 42; czarodziejski 29–32, 34.

✕ P. jest związane z ciemnością, śmiercią, złem. P. jest symbolem tego, co nieludzkie, przeciwne temu co żywe, jasne, dobre; stąd wtórne znaczenie słowa *podziemie* w polszczyźnie potocznej ‘świat ukryty, nielegalny, konspiracyjny’, por. *Żołnierze Polski Podziemnej* Kot Podg 76.

DOKUMENTACJA

PIEŚNI RODZINNE

1 – *Ciebie będę kochać i w podziemnym grobie.*

Lata ptaszek lata, Odoczywa sobie, Ciebie kochać będę Choć w podziemnym grobie. Pieś Śl 1/365, war.: Rog Śląsk 119, Lom Pieś 397.

2 – *Mój Jasińko pije, a mnie młodą bije, nie wiesz, nie wiesz, matuleńko, jak ja teraz żyje. A bodaj się karczma zapadła pod ziemią, to może by mój Jasińko się trochę odmienił.* TN Jarczów 1983.

3 – *Gdzie to źródło żywej wody z podziemi bijące, gdzie te moje lata młode jak kwiatki na łące.* Płat Krak 670.

BALLADY

4 – *Młodzieniec z piekła – podziemiec – pyta o wianek dziewczyny.*

A w niedzielę z porania sła dziewczyna z kazania; napotkał ją młodzieniec, pytał się jój o wianec. Aboś to ty młodzieniec, tyłkoś z piekła podziemiec. K 21 Rad 85.

5 – *W grobie podziemnym / pod ziemią, gdzie nie ma wiatru ani słońca, śpi dziewczyna.*

Kasia nasza w kościele, na nią wiatrek nie wieje. Schowali ją pod ziemię, słońce jej nie przygrzeje. I przyjechał nad jej grób, koń mu na kolana kląk. K 28 Maz 295; podob.: *Wszystkie panny tańczują, Jedna moja pod ziemią.* Pieś Śl 1/42.

PIEŚNI GÓRNICZE

6 – *Górnik – podziemny rzemieślnik – spod ziemi wydobywa złoto, srebro, minerały.*

Bo skądzeby brał świat cały Złoto, srebro, minerały, Kieby nie ludzie górnicy, Ci podziemni rzemieślnicy? Lom Pieś 347.

7 – *Pod ziemią w koperwasowej winności ciało zachowuje się jak żywe.*

W tym cziasie w kopelni, rzecz dziwna sie stała, Albowziem górnicy znaleźli tam ciało. Sto sonzni pod ziemnio, cłowzieka młodego, Przeslicznej psiękności jakoby żywego. Bo w koperwasowej winności leżało, Głęboko pod ziemnio i gruzem to ciało. LL 1959/3-4/89 Szczytno.

PIEŚNI WIĘZIENNE

8 – *W więzieniu pod ziemią chłopca pociesza miła.*

Byłech ja we więzieniu Siedem lat pod ziemią; Przecie mi nic nie było, Twe serce mnie cieszyło, Żeś ty jest ma miła. Rog Pieś 231, ta. K 1 Pieś 269; war.: *W Krakowie pod ziemią Siedziałem w więzieniu. Dobrze mi tam było, Bo do mnie chodziło Moje pocieszenie.* Kot Las 175.

9 – *Więzienie jest jak Lucypera pałac podziemny.*

Gdzieniegdzie tylko jakaś panienska wyjrzała spoza okienka, a ksiądz z zandarmem śli, i weszli w korytarz długi i ciemny jak Lucypera pałac podziemny [więzienie]. TN Szyszki 1978.

PIEŚNI RÓŻNE

10 – *Boże, Kocham Cię, całym sercem Kocham Cię! Co z pod ziemi wynika, co nad ziemią wylatuje, co w rzekach i w morzu pływa, niechaj tę pieśń ze mną śpiewa.* K 22 Łęcz 34.

11 – *Głosy spod ziemi kierowane do żywych.*

*Gdy po trzech latach z wojny powracałem i o swej Polsce sobie pomyślałem i zawsze smutny, zawsze zadumany, aż tu stanąłem między grobowcami. Dał się usłyszeć jakiś głos spod ziemi: Co ty tu robisz między umarłymi? Płat Krak 668, war.: Kam Pom 63; ... cichy głos ... Płat Krak 528; podob. *Gdym się przechadzał koło ruczaju Późną godziną od dziewczyny wrhaju, Wtem się odzywa cichy głos spod ziemi ...* Świr Pieś 144.*

LEGENDY I PODANIA

12 A – *Pod ziemią / pod sklepieniem ziemi jest drugi wspaniały świat i zamek podobny do ziemskiego, a w nim dawni królowie.*

Tam gdzieś głęboko, pod najgłębszym sklepieniem ziemi, jest drugi taki zamek jak tu na wierzchu, tylko że jasny, wesoly, wspaniały i strojny. W nim znajduje się świetlica wielka niby kościół jaki, i duzo tam zbrojnic, tarcz, szabel i chorągwi, a w środku świetlicy stoi stół, a wkoło stołu siedzą wszyscy dawni królowie w szatach koronacyjnych. Hajd Nie 93.

12 B – *Skarby ukryte w podziemiach (złoto, srebro, dukaty) widzi ten, kto zdobywa kwiat paproci.*

a. *Kwiat paproci zerwany, daje temu, kto go posiada, własności poznania naraz wnętrza ziemi ze skarbami w niej ukrytymi. [Dwóch młodych parobków wybiera się do lasu*

w dzień św. Jana po kwiat paproci, przetrzymują diabelskie wichry i szумы, a jeden z nich przypadkowo i nieświadomie wchodzi w posiadanie kwiatu, który mu wpada za cholewę.] *W drodze do domu uczuł się zupełnie jasnowidzącym; gdzie tylko okiem rzucił, to tam widzi on pod ziemią leżące złoto, srebro, pieniądze, niesłychane bogactwa. ... Za naszą chałupą przy stodole w ogródku, widzę pod ziemią skarb boski, wielgocki kociół dukatów; wykopmy go.* [Próba wykopania bogactw kończy się niepowodzeniem, bo kwiat paproci wypada z buta i parobek traci zdolność jasnowidzenia.] K 7 Krak 123, war.: K 9 Poz 143, K 7 Krak 125, K 52 Br-Pol 436.

13 – Mieszkający pod ziemią smok ognisty wychodzi spod ziemi nadyszeć się powietrza.

[Wedle podania na miejscu Chelmskiej Góry kiedyś mieszkał Smok Ognisty.] *Kej niy dołstało mu powietrze, to wykopałwoł sie keby jaki kret na wyrch, pyrskoł łogniym i smołóm dołokota, aże te sroge kajsie yny furgaly wysoczko w góran! Kej sie tak wypyrskoł, to nadyszło sie tego powiytrze, aże mu ruby bas panczniół, łoblizoł sie czyrwionym lynzykym nó i wygramołył sie nazołd popod ta zymian.* Śmiel Opol 80.

14 – Pod ziemią / w podziemiach mieszka czart/bies/diabeł (Boruta).

a. Na jednym wzgórzu we wsi Bukowcu (w powiecie grybowski) spoczywa ogromny kamień, jakby duża chałupa, a pod nim widać duży otwór. Podanie niesie, że stała tam niegdyś chata, a w niej mieszkali zbójcy, i mieli przy sobie dziewczynę z rodu Maciaszków. Kiedy raz nie chciała być posłuszną, przeklął ją jeden ze zbójców: „Aby ją diabli wzięli!” – co się też niebawem spełniło. ... Dziewczyna, porwana przez czarta, ma głęboko w ziemi pod tym kamieniem pozostawać. Kilkakroć usiłowano dostać się widocznym otworem do wnętrza, ale napotymano na nieprzebyte przeszkody. Ci śmieli, co się w głąb zapuścili, pozostawali tam i po dwa dni i doszli na koniec do jakichś drzwi zamkniętych, spoza których im odpowiedziano, że wtedy drzwi otworzyć zdołają, gdy wszystkiego, co jest w kościele, przyniosą po kawalku. [Przyniesiono już wszystkiego, ale zapomniano miotły.] K 45 G6r 538.

b. *Las Okalowem zwany ma rosnać w miejscu, gdzie niegdyś miasto stało* [które się zapadło, gdy przeklął je pasterz zmuszony do pracy w niedzielę:] *Pasterz zaklął: Bodajeś się zapadło! i natychmiast miasto i dwór się zapadły w ziemię. Na tym miejscu wyrósł na powierzchni las. Ale pod ziemią były tam pieczary i w nich mieszkali czarci.* Bar ŚrodP 415 Wieluńskie.

c. W zwaliskach zamku [w Łęczycy], osobliwie w podziemnych jego sklepieniach, jak i na przyległych błoniach, miał przemieszkawać podług podań ludu, sławny Boruta, kulawy diabeł-szlachcic, który już-to pilnował skarbu w lochach podziemnych, już rozmaite przybierając na siebie postaci ... różne wyrządzał psoty i płał figle. K 22 Łęcz 2.

d. [Sąd uznał], że o istnieniu Boruty, o mieszkaniu jego w podziemiach, które od zamku łeczyckiego aż do tumu – wedle miejscowych podań – prowadzić mają, ... lud najmocniej i w dobrej wierze był przekonany. K 22 Łęcz 265.

e. [Jak zapaliła się w Łęczycy kopalnia] *to wszyscy mówili, że to Boruta podpalił ze złości, że mu rudę spod ziemi wybierają.* Grodz Łęcz 50.

f. *Siwy Boruta kiedy pił ... zawsze piéruszą czarę wypijał za zdrowie diabła Boruty; a wtedy zaraz rozlegał się głos gruby, przeciągły, jakby z pod-ziemnego lochu: „Dziękuję waszmości”.* K 22 Łęcz 258.

g. *Opowiadali, że skoro przystępowali [górnicy] do pracy w kopalni Łęczycy przy wykopie szybu, to nie mogli pracować, bo dziwne jakieś były zasypy i ludzie się bali, że to Boruta przeszkadza, bo wszystkim pod ziemią zawiaduje.* Grodz Łęcz 49 [ts. Peł Dem 189].

h. *W nocy koło jedenastej na dachu [zamku w Łęczycy] ukazywała się panienka ubrana na biało i tańczyła w świetle księżycy. ... Wszyscy się bali i mówili, że tę panienkę porwał kiedyś Boruta i więzi w podziemiach zamku.* Grodz Łęcz 41.

Nadto: [Boruta w podziemiach zamku łeczyckiego] Grodz Łęcz 111; [z Grabowskiego: diabeł w podziemnych sklepieniach pałacu obdarowuje bohatera diamentami, które na powierzchni zamieniają się w śmieci] K 7 Krak 212; [skarbów w podziemiach zamku pilnuje „bies w postaci koguta”] K 45 G6r 538.

15 – Staruszek wychodzi spod ziemi z otworu koło kamienia i zabiera przemocą dziewczynę do siebie do podziemia.

Dziewczyna ta pasła raz w niedzielę bydło w podblizu tego kamienia ... wyszedł spod tego kamienia jakiś staruszek i ... zabrał przemocą do podziemia, gdzie ma pieniądze rachować.
K 45 G6r 538.

16 A – *Skarbnik/Szarlej* to górnik, który pozostał pod ziemią (za karę lub na własne życzenie) / ...

a. [Górnik spotyka Skarbnika, który mówi do niego:] *Jam duch i pan tu podziemia. Jam jest skarbnik i na tym przodku jam tu kiedyś fedrował i twardy przodek był i downi, i tu sie umiera.* Sim Gad 99; podob.: Czasem opowiada się, że [Skarbnik] był to bogaty właściciel kopalni na Śląsku, który za znęcanie się nad górnikami i za zabójstwo córki Barbary ... został ukarany przez Boga i skazany na pokutę pod ziemią. Skarby jego i zamki zostały przeniesione do kopalni i zamienione w węgiel. Sim Wierz 248.

b. *Tyn Szarlej to ale ból taki stajgier, kiery przede śmiercią prosił Pón Bócka, coby mu pozwolił łostoć ninie i dycki pod ziemią.* Lig Śląsk 133, war.: Sim Wierz 248; [Skarbnik to sztygar, który tak pokochał pracę pod ziemią, że uprosił Boga na łożu śmierci, by pozwolił mu do końca świata tam pozostać i strzec kopalnianych skarbów.]

c. [W podziemiu kopalni ze ściany węgielnej wychodzi jakiś „duch”.] *Miał mosiążną lampe i kilof, co sie nim podpierał, i długą fajkę. ... Miał czerwone światło w karbidce i był to duch podziemny lub jak my mówili Skarbnik.* Lig Śląsk 106.

d. *Kruszak boi się iść. Choć przywykł do duchów w podziemniach. Wszak one żyją, dają znać o sobie, sól kopią. Gdy górnik siądzie na odlamanym bałwanie soli i je chleb, to choć na dziesięć staj żywej duszy nie ma, przecie ktoś kopie. Rąbie sól. Słychać uderzenia kilofa o twardą caliznę. To Skarbnik, duch maleńki, tak mały jak kwiat lilii, duch zamknięty w caliznie soli. Mieszka on w swem więzieniu od czasu, gdy Bóg stworzył sól.* Lig Śląsk 135.

16 B – *Skarbnik* mieszkający pod ziemią pokazuje górnikowi miejsce ukrycia skarbów [węgla, soli, srebra].

a. [Górnik spotyka pod ziemią Skarbnika, który mówi do niego:] – *Chodź ze mną, a ukazę ci skarby podziemne, ale ci nie wolno nic ruszyć ani wziąć, i zaprowadzę cię do króla tych skarbów. I ruszyli w drogę; patrzy idąc za nim, a tu sie przed nimi skały otwierają, a za nimi się zamykają; naraz oślepiła go jasność, gdyż zaczęli przechodzić przez pokłady diamentowe i złote. Ciągnie go chęć zabrać kawałek złota lub diamentu, ale sie boi sztygara.* Lig Śląsk 107.

b. [Skarbnik chcąc pomóc biednemu górnikowi bierze go z sobą na wędrowkę po podziemiu kopalni.] *Po drodze, gdy tak chodzili, Skarbnik mu powiedział: – To, co ci, Józek, pokaże, te skarby podziemne, będziesz ty pokazywał twojemu sztygarowi, gdzie ma robić nowe chodniki i filary, bo tam będzie bardzo dobry skarb, a skarb to węgiel.* [Po rocznej wędrowce ze Skarbnikiem w kopalni górnik zaczął lepiej zarabiać, nie dotrzymał jednak warunku umowy i opowiedział o tym, co widział pod ziemią.] *Opowiedział żonie w domu o Skarbniku i swoim kolegom przy piwie i wódce, że mu pokazywał te skarby podziemne. I pewnego dnia, gdy Józek w przodku ostatni kawałek węgla rzucił do wozyka, zawałił się mu przodek i Józek stracił życie.* Lig Śląsk 104, war.: Lig Śląsk 141, Sim Gad 102, por. też Peł Dem 114, 124, podob. Wojew Opocz 89.

c. [Skarbnik wskazuje ubogiemu górnikowi, gdzie pod ziemią jest ruda srebra.] ZWAK 1887/23; war.: *Skarbnik powiedział [do górnika]: – Mieszkam w tym podziemnym ganku. ... Szli przez różne kamienie i ganki. ... Idą, a tu naroz widać jakiś piękny dom, ściany były ze złota.* Sim Gad 90.

16 C – *Skarbnik* skazuje górnika na pobyt pod ziemią za ziemskie winy.

[Skarbnik, król skarbów podziemnych naszej ziemi, przez 50 lat oprowadza po swoich dziedzinach górnika, który zawinił zdradą kochanej kobiety, ulegając pokusie bogactwa; karą dla górnika jest wieloletnie oglądanie podziemnych skarbów połączone z utratą wartości życia ziemskiego.] K 21 Rad 209–220.

16 D – [Duch *Pustecki* oprowadza Józka po kopalni i powiadamia go, że] *wszyscy, kierzy zostali tuki [=tutaj] w katastrofach, w nieszczęściach, nie zginyli, ale tuki dali robióm. Powiędz o tym na ziymii.* Lig Śląsk 146.

16 E – [Górnik wdaje się w podziemiach kopalni w rozmowę z nieznanym – *Skarbnikiem* – i nie wiedząc o tym spędza pod ziemią 150 lat / *okrąglutki rok.*] Lig Śląsk 99, 141, podob. Sim Gad 103.

21 dawniejszych zapisów legendy o *Skarbniku* notuje Krz PBL nr 6500. M.in. *Skarbnik* oprowadza przejściami podziemnymi i pokazuje skarby; mści się za popełnione występki; zalewa kopalnie, gdy górnicy w korytarzach kreślą krzyże; przestrzega przed nieszczęściem.

17 – W podziemnych pieczarach/przechodach żyją dziwożony.

Dziwożony przemieszkowały w okolicach Łopusznej. Pokazywano mi pieczarę, gdzie przed laty miało być siedlisko dziwożon. ... Otwór pieczary zawalony dzisiaj takimi głazami, że potrzeba ciężkiej i długiej pracy, aby go oczyścić. Wewnątrz jej ma się znajdować pełno dziwów do niewypowiedzenia: podziemne przechody w różnych kierunkach, a długie na wiele mil, złote mosty na podziemnych wodach, ściany z drogich kamieni i tym podobne bogactwa i osobliwości. K 45 Gór 509 za Goszczyńskim 1853.

18 – W podziemiach śpi wojsko polskie.

a. [Chłop karczując w lesie drzewo wpada do dziury, natrafia na drzwi prowadzące do podziemnej komnaty pełnej wojska, o północy ogląda scenę rozcinania króla pałaszami przez 12 czarno ubranych ludzi, wraca ... Rano król wskazał chłopu drogę na świat.] Hajd Nie 106–108, podob. Hajd Nie 123–124 Czarnów pod Kielcami.

b. *Otwarła się ziem i wleźli tam, A tam popod ziemią jest takowa wielka masztal, co tam same konie stoją, a na tych koniach wojacy siedzą, a każdy śpi.* Mal Pow 18 („Zakłętemu wojsku na Czantorii kowal podkuwa konie”).

c. [Po śmierci królowej i króla Jagielly ich wojsko śpi pod Babią Górą w głębi ziemi, czekając kiedy anioł da mu znak; kiedy kowal sprowadzany z zawiązanymi oczami pod ziemię kuje im konie, obrzynki kopyt zamieniają się w srebro.] Hajd Nie 153–154, war.: K 45 Gór 533, Dek Sier 57.

d. [W podziemiach pod Nowym Miastem spoczywa wojsko św. Jadwigi, które czeka na rozkaz z nieba, by wyjść z podziemi i porządek zrobić z Polską.] Hajd Nie 276, war.: Hajd Nie 266–267.

e. [Polacy pokonani przez Turków pod Trzebnicą zostają przez Matkę Boską przeniesieni do jaskini pod trzebnickim kościołem, gdzie śpią.] Hajd Nie 119; podob. [w Buczaczu pod zamkiem mieszkają zakłęci rycerze, którzy bili się z Turkami, spod ziemi na Wielkanoc słychać podziemne dzwony] Hajd Nie 244; [w czasie krwawej bitwy Polaków ze Szwedami pod Mątwanami jeden oddział polskiego wojska zapadł się pod ziemię i śpi tam do dzisiaj] Hajd Nie 191; war.: [wojsko polskie w czasie bitwy ze Szwedami na Górze Chełmskiej zaklina i pod ziemię uśpione chowa jakiś starzec] Hajd Nie 192, ŁSE 1963/109; zbliżony zapis o carycy i królewiczu polskim w Podhorcach K 57 RuśC 1278.

19 A – Skarby bogaczy/zbójców/... są ukrywane w podziemiach pałacu/klasztoru/...

a. W natarciu rozbito zbójców i rozproszono; większa ich część uszła do Węgier. Dowódca tylko ... umierając pokazał drogę do podziemiów [gdzie były skarby]. K 49 Sa–Kr 5.

b. W podziemiach zamku miał [Stanisław Warszycki] zgromadzić nieprzebrane skarby, których zazdrośnie strzeże jego dusza. Peł Dem 224; podob.: [skarbow w lochach strzeże sam diabeł Boruta] Wój Klech 140.

c. [Soltys, który zamiast dać pieniądze ubogim ludziom zakopał je w skrzynce pod ziemię, nie może normalnie umrzeć.] Kon WiM 63.

d. Wielki pan, którego opętało bogactwo, zakopuje skarby pod ziemię, aby nikt nie znalazł, tylko on. Lig Śląsk 133.

e. *Na Rewokółu żyli dawniej korsarze. Napadali na łodzie kupców, a wszystkie skarby zakopywali głęboko w ziemi. Ale nikt nie wie gdzie.* LL 1960/4–5/19 Kluki.

f. W podaniach ludu o klasztorze [kamedułów w Wigrach] największą grają rolę niesłychane skarby, kryjące się gdzieś w podziemiach, jakich tu na każdym kroku pełno, lub

w lochach na wyspach jeziora, do których od klasztoru podziemne kurytarze pod wodą mają prowadzić. K 28 Maz 342.

g. Skarby były różne, mogły spoczywać zakopane pod ziemią w postaci kruszców wszelakich lub też jako kosztowności czy pieniądze w szkatułkach lub garncach. Sim Wierz 246, podob.: K 52 Br-Pol 436; w podziemiach pałacu w Kórniku Peł Dem 225.

19 B – [Ubogi chłopiec otrzymuje od ducha wybawionego od pokuty] *wszystkie skarby, jakie [tenże] posiada. I zaprowadził go do podziemia, gdzie było bardzo dużo złota i srebra.* Sim Gad 185.

19 C – **Pieniądze spod ziemi nie przynoszą szczęścia.**

a. [Odkopane pieniądze konfederatów, przynoszą znalazcy nieszczęścia.] K 51 Sa-Kr 60.

b. [Odkopano na łące pieniądze; ale stracono je, bo] *jek uni [znalazcy] wrzeszczeli, ... [to znalezione pieniądze] poszli głamboko w grunt.* Kon WiM 55.

20 A – **Pod ziemię zapada się budynek (pałac, kościół, zamek...), przeklęta przez ojca występna córka; por. ziemia nr 148A, B.**

a. *Jednemu królowi zapadł się pałac pod ziemię z królową, za sprawą czarownika Alodyna, który miał synowca, także Alodyna. Przez różne rozpadliny, jaskwiny (jaskinie), wodne jamy łączył się ten pałac z morzem, a stał na wodzie, choć pod ziemią. Ale król ten, na powierzchni żyjący, pragnął mieć nazad swój pałac i zobowiązał czarownika. Ten wypuścił szczupaka, który podleciał pod pałac, za nim jesiotra, który połknął szczupaka, za nim wieloryba, który połknął jesiotra i swoim cielskiem wydzwignął pałac nad ziemię ze wszystkimi bogactwami i królową, która poszła za onego młodego Alodyna.* K 42 Maz 559.

b. [Pod ziemię zapadł się w czasie trzęsienia ziemi drewniany kościół w Stawiszynie, który w rzeczywistości pozostawał siedliskiem pogańskiego kultu:] *Ogień i płyn znajdujące się we wnętrzu ziemi gwałtownie się wzburzyły ... potem głęboka i szeroka otworzyła się otchłań lejkowata, w którą kościół wpadł.* K 15 Poz 212, podob. LL 1958/2-3/10 Łaziska Dolne.

c. [Pod ziemię zapada się razem z zamkiem córka przeklęta przez ojca za spółkowanie ze sługą.] Sim Gad 17; [zamek razem z miastem, gdzie mieszkali napadający na kupców rabusie] Sim ŚlOpol 141; [zamek, w którym mieszkał książę rządzący polowania w niedziele, zapominający dzień święty święcić] Sim ŚlOpol 143; [zamek zwyciężonego przez bohatera złego czarnoksiężnika wraz z jego panem] Sim ŚlOpol 34, 38; [zamek przeklęty przez biskupa] K 57 RuśC 1277.

d. [Pod ziemię zapada się karczma, w której] *bardzo bluźniyli przeciw Boga ... ta karczma caou sie pod ziymią utonyua.* Dob Niem 131; jeśli w Wielki Piątek ludzie bawią się w karczmach z reguły – według podań – karczmy te zapadają się pod ziemię. Sim Wierz 292.

e. [Pod ziemię zapada się chata z szewcem pracującym w Wielkanoc] – pod ziemią potępieniec za swe grzechy pokutuje. K 53 Lit 419.

20 B – **Zapadnięcie się pod ziemię – ratunkiem przed wrogiem.**

[Po wymówieniu zaklęcia w ziemię zapada się zamek z panem i jego rodziną, bo chcieli uciec przed oblegającym ich wrogiem.] LSE 1963/106; →ziemia nr 148A, B.

21 – **W miejscu zapadniętej budowli słychać głosy spod ziemi.**

[Królewicz poluje w lesie i zatrzymuje się, by odpocząć.] *Kiedy tak leży, słyszy, że coś pod ziemią dźwięczy; nastawia ucha i słucha, jak zegar tam w głębi wybija godzinę i gra swoje tańce.* K 51 Sa-Kr 187, podob. K 19 Kiel 216 [„podziemne jęki”, głos: *Biada mi!*]; Grodz Łęcz 29 [głos spod ziemi]; [w miejscu, gdzie zapadł się kościół, słychać spod ziemi głos dzwonów]. K 11 Poz 239, podob. K 23 Kal 24, K 29 Pok 11, Grodz Łęcz 59, Sim ŚlOpol 141.

22 – **Umarli prowadzą bohatera na tamten świat / w podziemne pieczary, gdzie spędza on setki lat.**

[Umarli prowadzą do podziemnej pieczary lekkomyślnego dziedzica, który po pijanemu zaprosił ich na obiad; poczęstowany przez najstarszego ćwiartką jabłka i odprowadzony do otworu pieczary wychodzi na ziemię – jak się ku jego zdumieniu okazuje – po 200 latach.] Święt Nadr 115-117; 14 wariantów notuje Krz PBL nr 470 „Zmarły zaproszony na ucztę”.

23 – Do podziemia prowadzi droga przez: otwór w ziemi / korytarze/bramy.

a. [Chłopiec przez jamę w górze schodami wiodącymi w dół] ... wszedł w jakiś inny świat pod ziemią, ... i zaszedł do jakiegoś pałacu; a w tym pałacu były na dole w 24 pokojach jakoby sklepy. K 51 Sa-Kr 268.

b. [Wracający do domu z kopalni górnik] w noc świętojańską ... tuż nade drogą ujrzał otwór w ziemi głęboki, a w nim zawieszono drabinki, które na dół zjechać było można. Skąd się ten szyb wziął tak nagle? – pyta siebie górnik zdumiony. Lig Śląsk 124.

c. [Bednarz] Szedł długo krętymi korytarzami, to w dół, to w górę, wszędzie pachniało mu stęchlizną. Wreszcie zatrzymano go: był głęboko pod ziemią, żaden dźwięk tu nie dochodził. LL 1962/3/35.

24 – Pod ziemią są wody, w których oracze toną z pługiem.

Często nader słyszeć się daje podanie, jakoby chłopak lub dziewczka orzący utonęli lub przepadli gdzieś w ziemię z pługiem i wołami w jesieni, a ciała ich znajdowano wyszłe z pod ziemi na wiosnę w oddalonym miejscu. K 15 Poz 6.

25 – W podziemiach zbójcy/złoczyńcy mają swoje kryjówki.

a. Był zbój w jednym lesie, miał pod ziemią nieznacznie chałupę, a o tym zbójcu nikt nie wiedział. [Aby położyć kres jego działaniom odwiedza go Matka Boska ze swoim synem, uzdrawia syna zbójcy w wodzie po kąpeli Jezusa i skłania ojca-złoczyńcę do pokuty.] K 19 Kiel 242.

b. Bardzo dawno temu w lasach ciągnących się aż do Koźła mieszkało dwóch zbójców. Byli oni braćmi i nazywali się Koziół. Jeździli po świecie, kręcili różnym dziewczynom głowy, zaręczali się i przywozili je do swoich podziemi. [Postanowiono ich schwycić.] Nad ranem cała pieczara i wszystkie wyjścia podziemne były otoczone wojskiem. Bracia bronili się trzy dni, a potem aby się żywcem nie oddać w ręce, zadali sobie śmierć. Sim Gad 16-17. [Rozbójnik zebrał w podziemiach tyle złota, że nawet „cesarz we Wiedniu nie miał nigdy tyle”] Sim Gad 16.

c. Gdy zamek [Odrzykoń], dawniej obronny zaczął iść w ruinę, rozwaliny jego stały się siedliskiem rozbójników. Ciemne pieczary, ciągnące się na dwie mile podziemną drogą w środku przyległej Góry Cergowskiej, były ich kryjówkami. [Podziemiami przewożili ładunki.] K 49 Sa-Kr 5.

d. [W podziemnych lochach złoczyńcy robią fałszywą monetę.] K 7 Krak 304 z Bohomolca, 1777.

26 – Drogą podziemną dzięki św. Kunegundzie sól przeszła z Węgier do Polski.

Soli miało nie być zupełnie w Polsce. Kiedy posłowie Bolesława Wstydlivego o rękę Kingi, córki króla węgierskiego Beli IV prosili, ona ... spytała, czego by im nie dostawało w kraju. Rzekli tedy posłowie: soli. Oblubienica królewska udała się do żup węgierskich, ślubny pierścionek tam wrzuciła i przykazawszy, aby jej nie budzono, usnęła. Niezadługo rozległy się pod ziemią straszne grzmoty, a strwożeni górnicy zbudzili królową. Uciszyło się, skoro ta oczy otworzyła, lecz rozżalona na swoich za nieposłuch, do przyszłej ojczyzny odjechała. Naprzeciwko z Krakowa wyjechał król i spotkał ją wśród lasu i piaszczystych pagórków. Św. Kunegunda na miejscu, gdzie witana była od małżonka, szukać kazała pod ziemią ślubnej obrączki. Lud obecny jął kopać w ziemi i oto znaleziono bałwan soli przeźroczyściej, w łonie której pierścionek palił się jak gwiazda. Od tego czasu sól stąd nieprzerwanie wydobywają. Sól, zapewniają starzy górnicy, byłaby pod sam Kraków doszła, gdyby św. Kunegundy nie zbudzono za wcześnie. K 5 Krak 63.

27 – Podziemnym przejściem/korytarzem uchodzi przed Szwedami król Jan Kazimierz.

Pomiędzy miasteczkiem Zduny w powiecie krotoszyńskim a Cieszkowem w powiecie miłickim znajdują się jakieś nie zbadane dotąd podziemne przejścia i lochy, które prowadziły niegdyś pono w głęboki las. Ludność okoliczna do dziś opowiada różne ciekawe i dziwne rzeczy o tych podziemnych korytarzach. ... [Kiedy w czasie najazdu szwedzkiego, gdy nieprzyjaciół osaczył orszak króla Jana Kazimierza] wówczas to mieszkańcy Zdun wskazali królewskiemu

orszakowi wejście do podziemnego korytarza. Tą też drogą wszyscy przedostali się w Milickie, do Cieszkowa, gdzie ich już ręka Szwedów nie mogła osiągnąć. Hajd Nie 202.

28 – Kryjówka Hitlera w jamie pod ziemią.

To tamuj w poziecie kętryńskim kole jezior, Mołerzec to sie nazywało, to tam miał [Hitler] takie jamy porobhione i wsysko pod ziemią miał, ji zywność i monecyjo [amunicję?].

LL 1959/3–4/78 Gizy.

BASŃNIE

29 – Wyprawa do podziemia. I. Bohater wyprawia się przez otwór/studnię do podziemia, walczy tam z potworem o siedmiu głowach kradnącym złote jabłka / jadlo, uwalnia trzy panny (srebrną, złotą, diamentową), które pomocnicy wyciągają na linie. II. Pozostawiony zdradziecko pod ziemią wydobywa się na powierzchnię przy pomocy magicznych przedmiotów i odzyskuje utraconą pannę.

a. [Najmłodszy (uważany za głupiego) syn księcia wyprawia się przez studnię do podziemia, walczy tam z potworem o siedmiu głowach kradnącym złote jabłka, uwalnia 3 panny (srebrną, złotą, diamentową), które bracia wyciągają w wiadrze na linie. II. Pozostawiony przez zdradzieckich pomocników/braci na dole zabija potwora i na spotkanym koniu wydobywa się na powierzchnię, a przy pomocy przywłaszczonych sobie magicznych przedmiotów (siedmiomilowych butów, kapelusza niewidki i drągów przywołujących wojsko i muzykę) odzyskuje utraconą diamentową pannę.] Etnl 1996 Bart 281; war.: [Bohater po śladach rannej zmiłi wchodzi do podziemnego świata na dno jaskini, w trzech źródelkach znajduje cudowną wodę: mocną, zrastającą i palącą, dzięki której przezwycięża przeszkody.] K 51 Sa–Kr 132–136; por. motyw wyprawy po żywą wodę, →żywa woda nr 10, Krz PBL nr 550.

b. [Bohater bajki, Toczygroszek, śladem potwora-dziadka, który kradnie domowe jadlo, spuszcza się z pomocą towarzyszy jamą pod ziemię, gdzie] *znowu się widział na takim świecie jakoby tu w górze między nami ... tam tylko jeden dom zobaczył, jakby na łące. Idzie do tego domu i w trzecim pokoju, czyli w sali wielkiej, zobaczył tego starego ... a koło niego trzy jego córki.* [Po uwolnieniu trzech panien, które towarzysze wyciągają w koszu na tamten świat, sam pozostaje na dole.] *W lochu tam pod tą ziemią siedział i medytował. Aż napotkał drzewo jedno i na tem drzewie gniazdo młodych ptaszek. Tak tedy nadeszła chmura i zaczął deszcz padać i grad, a jemu się żal zrobiło i ... ptaki te poprzykrywał.* [Zostaje za to nagrodzony – stary ptak wynosi go na świat górny, który jest wysoko i daleko, a leci karmiony mięsem cielecym i kawałkami wycinanymi z własnego poślodka.] K 52 Br–Pol 466.

c. [Trzeci, głupi brat najkorzystniej dla siebie odbywa służbę u staruszka i wyposażony w magiczne przedmioty trafia do jednego okrutnego boru, gdzie zginęła córka króla.] *W chatupie pod ziemią był smok o siedmiu łbach, a dla smoka dziad tę królownę porwał.* [Głupi zabija smoka.] *Potém ón woła na tamtych co zostali u góry, żeby wpuścili linę czyli sznur tam na dół w tę dziurę, gdzie ón był, żeby jemu dać znać o wszystkim i królownę wyciągnąć. ... Jak wtedy óni spuścili ten sznur, óna usiadła w krzesle przy sznurze, i wyciągli ją do góry.* [Jego zostawili.] *I siedział tam z rok szukając sposobów wyjścia, robił schody, i oną dziurę wiercił coraz większą. I dopiero wydostał się na ziemię.* [Ptak, którego dzieci wybawił od śmierci, wynosi go z boru, ocalony odnajduje królownę i żeni się z nią.] K 3 Kuj 112–115.

d. [Dzielny Frycek wyprawia się uwolnić trzy córki króla], *które były zakłęte w zamkach podziemnych.* [Dostaje się do podziemi przez dziurę w lesie, przez którą spuszcza ją go na siedemdziesięciometrowym łańcuchu. Odwiedza kolejne zamki, zwycięża smoki strzegące panien, zostaje oszukany przez pomocników, którzy wyciągają z dołu wybawione trzy panny, a jego zostawiają. Zaczarowany orzeł pomaga Frycowi wydostać się z podziemi wywołując go na swych skrzydłach. Fryc demaskuje oszustów i zyskuje należną nagrodę.] Sim ŚlOpol 20.

e. [Najmłodszy sym króla zabija zmię, która mieszka w podziemnym świecie, i zjada królowi konie; bracia spuszcza ją do tego świata.] *Tak on już na tamtym podziemnym świecie idzie sobie ...* [Z tamtego na ten świat” przenosi bohatera na skrzydłach gryf.] K 51 Sa–Kr 131–137.

f. [Wędrujący po świecie bohater, hrabia Bogusław, którego opuściła ukochana żona, trafia do podziemia, gdzie schronienie ma osiem sów zaklętych za obrazę matki. Odnajduje

zonę i uwalnia od zaklęcia dziewczyny, za co ich matka obdarowuje go kosztownościami, a siedem karłów wyprowadza z podziemi, pozwalając po drodze oglądać podziemne krainy: kryształowe, srebrne i złote góry, lany i łąki, drzewa i rośliny, pod ognistym sklepieniem w różnym kolorze, gdzie pełno karzelków w niezwykłych, czerwonych strojach.] K 14 Poz 126–137 z Baśni Wielkopolskich Emmy z Kurowskich Puffke, 1863.

Warianty polskie baśni o wyprawie do podziemia w liczbie 38 i ich odpowiedniki europejskie podaje Krz PBL nr 301 „Bracia zdraźciecy”.

30 – Bohater wydobywa z podziemi czarodziejską lampę.

Czarnoksiężnik jeden wiedział, że pod ziemią była lampa taka, że jak ją było potrzebować, to stanął gieniusz przy pocierającym i zapytywał go: „czego żądasz?” I wszystkiego można było od niego żądać, co się chciało; wszystko uczynił i dostarczył. [Czarnoksiężnik chcąc ową podziemną lampę posiadać przyjmuje na naukę syna wdowy i wyprawia go po lampę.] Czarownik go wziął i jeździł z nim po świecie. Az zajechał w jedno miejsce. Na czystym polu stanął i uderzył laską w ziemię. Otwór się zrobił w ziemi i ón tam tego chłopca posyłał. I dał mu cudowny pieścien i powiada: „Jak bedziesz na dole, to tam jest ogród i pałac piękny, ty pójdziesz do trzeciego pokoju, to tam jest lampa; i jak potrzysz o nią pieścianek, to stanie przy tobie taki gieniusz i zapyta się: «Czego chcesz?» – to ty powiesz, żeby cię odprowadził nazad na ten świat; a lampę weźniesz ze sobą.” Chłopiec jak tamój przyszed, zastał pałac i ogród pełen owoców i rwał sobie óne i jad(t). ... Spędził tam kilka lat, nim sobie o lampie przypomniał. Wreszcie poszed do trzeciego pokoju, lampę zabrał, a gdy pierścien swój potar(t) palcem, gieniusz się ukazał i wyprowadził go na świat. [Dzięki magicznemu pierścieniowi i lampie podziemny gieniusz spełnia kolejne życzenia chłopca, który żąda palacu i hrabianki za żonę; czarnoksiężnik bezskutecznie usiłuje sobie przywłaszczyć magiczne przedmioty i zgładzić chłopca.] K 3 Kuj 133.

31 – Siostra uciekając przed bratem, który chce ją poślubić, dostaje się za pomocą zaklęcia / z pomocą czarnoksiężnicy do podziemnego świata, gdzie znajduje podobną do siebie dziewczynę i przywozi bratu na żonę.

a. [Król chce poślubić swą piękną siostrę. Ta w dniu wyznaczonym na ślub zamyka się w pustej komorze i trzykrotnie zaklina:] *Rozstump sie zimynko, rozstump sie serdynko, bo brat siostrze bierze! Rozstumpiła ji sie po kostki. ... po kolana ... po kork. ... Juz ju cał zabarała. ... Jidzie, jidzie, jidzie popod ziemiu, patrzy stoi chałupka. [Szukając przyszłej bratowej królowna odwiedza kolejno ślepa, garbata, kulawa, dopiero jako ostatnia] wychodzi do ni tako sama jak uuna. Ale jakzez (pado) jo moge być twoju bratowu, kiedy jo mum brata na siedem lbów. Ji matke jindze. Na kozielcu jeździ. A ten kozielec co stumpnie to miła, a co skocy to dwie. [Używając magicznych przedmiotów: szczotki, z której wyrasta las, grzebyka, zmieniającego się w gęstą tarninę, i butelki z wodą, która rozlewa się jak szeroka, nie do przebycia rzeka, królowna ze swoim sobowtórem uchodzą przed pogonią, wydostają się na świat i ukrywają w królewskim złotym prosie, gdzie znajduje je król. Po szczęśliwej próbie rozpoznania dziewczyna podobna do siostry królewskiej zostaje żoną króla.] JP 1965/33–36* Bychawka, Lubelskie.

b. [Siostra uciekając przed bratem, który chce ją poślubić prosi o pomoc czarnoksiężnicę.] *Czarnoksiężnica ... otwarła małeńką furtkę, wiodącą do podziemnych lochów i do przejść pod zamkiem będących. Bardzo długo szła królowna podziemnymi ścieżkami, przez dalekie zakręty, kurytarze; w końcu ujrzała światłoienne i grotę w skale wykutą i wydostała się na świat, w przesłiczną, czarowną dolinę. Tu były fale błękitnego jeziora, nad brzegami którego małeńki domek ... zajął całą jej uwagę ... [W domku spotyka podobną do siebie pannę pilnowaną przez jędzę, zjadarę, wyprowadza ją na świat i kojarzy ze swoim bratem.] K 8 Krak 23, war.: Krz PBL nr 317, 403.*

32 – Matka poszukuje w podziemiu swojej córki.

[Złota Baba zwana też boginią Żywie, poszukując zbiegłej córki schodzi przez otwór pod kamieniem do podziemnego państwa czarownika Pragara, gdzie widzi] przez szczeliny skał kryształowych córkę swą Kruminę otoczoną diatkami i szczęśliwy pędzącą żywot. K 15 Poz 9 (z zapisów niemieckich), por. Krz PBL nr 458 (motyw Persefony).

33 – Bohater wyprawia się do piekła / pod ziemię po cyrograf [bajka pt. „Madejowe łoże”].

a. W opowiadaniu zatytułowanym „Madejowe łoże” pod powierzchnią ziemi rozciąga się królestwo diabła, tj. piekło. Wejście do niego tworzą z daleka widoczne czeluści i kratery, z których buchają kłęby dymu. Droga do nich jest jednak daleka, za czarnym, ponurym borem, na samym krańcu ziemi. Tu obraz podziemia jest przerażający i rozpaczliwy. Kul Wiel 3/513, 43 war. rejestruje Krz PBL nr 756B i 756B*, nadto: TN Jacnia 1965 („odzyskany cyrograf”).

b. [Królewicz (imieniem *Milan*) zmuszony złożoną niegdyś nieopatrznie przysięgą swego ojca (*Kojaty*), że odda „to, o czym nie wie”, do pójścia w świat, trafia do podziemnego królestwa, chwytając jedną z 30 kaczek-dziewic kąpiących się w jeziorze; kaczka przyjmuje postać dziewczyny i za uwolnienie obiecuje mu pomoc.] *„Nie pożałujesz tego, ... bo ja jestem córką czarno-księżnika Czernucha; imię moje Welena. Jest nas sióstr trzydzieści, a ojciec nasz panuje w królestwie pod-ziemnym, nad tysiącami zamków i pałaców przepysznych. ...”*. *To rzekłszy ... wraz z Milanem przepadła się w ziemię. W królestwie podziemnym stał pałac zbudowany z węgla palących i oświecał ciemnicę, jak słońce oświeca ziemię naszą. Był to pałac czarno-księżnika Czernucha. ... Czernuch siedział na tronie ognistym; czoło zdobyła mu świetna korona, a oczy iskrzyły się jak dwa szmaragdy zielone; skoro go Milan zobaczył, upadł na kolana i czułgał się ku niemu.* [Królewicz wykonuje trzy trudne zadania i uchodzi z podziemnego królestwa z córką czarnoksiężnika.] K 14 Poz 35–42 (wg „powieści gminnej”, którą „podał” R. Berwiński w „Przyjacielu Ludu” 1838).

34 – Sierota i córka macochy odwiedzają podziemny/inny świat.

[Do innego świata, pod ziemię, dziewczyna / pasierbica dostaje się przez studnię. Tam na łące natrafia na jabłoń, z której otrząsa jabłka, piec, pelen chleba, który wyjmuje, bo jest już przypieczony; przychodzi do domu czarownicy, u której pracuje przez rok i otrzymuje nagrodę w postaci złota. Zazdrosna córka macochy postępuje odwrotnie i ponosi karę.] Sim ŚIOpol 54, war.: Krz PBL nr 480A (25 zapisów), nadto: Etnl 1996 Bart 264–269.

35 – W lochach podziemnych w zamku mieszka królewicz-wąż.

[Królowa zostaje żoną zaklętego w węża-królewicza.] *A mieszkał on w lochach podziemnych niedaleko pałacu, gdzie rosły wielkie dęby. Otworzył drzwi, których nikt nie widział, i wprowadził do swego zamku.* K 42 Maz 352.

36 – Bohater w towarzystwie krasnoludka odwiedza w podziemiu żabę / królową żab i otrzymuje piasek/śmieci, które w domu zmieniają się w srebro i złoto / pieniądze.

a. [Ulitowała się sługa nad żabą i otrzymała za to nagrodę:] *W tym właśnie miejscu, gdzie leżały śmieci rozstąpiła się ziemia i sługa w przewodnictwie jednego krasnoludka zstępowała po schodach na dół. Pod ziemią było zupełnie tak samo jak tu u nas, widno i ładnie. ... Kiedy się sługa zabięrała z powrotem, mąż téj żaby nasypał jój w fartuch piasku z kącika i kazał, kiedy wróci do domu, wysypać ukradkiem do skrzynki nikomu nic nie mówiąc i nie pokazując. Wróciła sługa do domu i zrobiła jak jój mówiono. Na trzeci dzień w skrzynce miała samo srebro i złoto.* ZWAK 1878/141; war.: [zamiast żaby – kotka] ZWAK 1878/141; [śmieci darowane pod ziemią przez żabę kumotrowi krasnoludków zmieniają się w pieniądze K 15 Poz 21.

b. [Syn królewski otrzymuje trudne zadanie. Spotkana na łące żaba pomaga mu wprowadzając go do podziemnego królestwa.] *Weszli do zielonego podziemia, tam bowiem znajdował się pałac królowej żab. W obszernej i bogato zdobionej sali, na zielonym tronie siedziała królowa żab w swej złotej koronie.* [Królowa żab obiecuje mu pomoc, a bohater przyrzeka, że gdy zostanie królem wyda zakaz robienia krzywdy żabom. Najgłupszy brat zdobywa koronę.] Sim ŚIOpol 49–50.

c. [Przez miesiąc żaba – Skarbnik w postaci żaby – pomaga górnikowi w pracy; górnik dzieląc się z nią zarobkiem oddaje jej ostatni pieniądz.] *A ona tak powiada: – Jakoś jest człowiek sprawiedliwy, a na grosz nie chciwy, iż się rzetelnie ze mną podzieliłeś i jeszcze ten ostatni pieniądz mi oddałeś, tak ja ci wszystko daruję; będziesz miał tego srybra na całe życie, tylko pamiętaj, żebyś już więcej nie pragnął, pod ziemię nie schodził, bo cię spotka nieszczęście.* Lig Śląsk 140.

37 – Narzeczony spod ziemi / z grobu.

[Dziewczyna chce sprawdzić, gdzie mieszka kawaler, idzie za nim.] *Karéta zatrzymała się w lesie. Wtenczas pan młody gwizdnął i wyszło spod ziemi dwóch ludzi, otworzyli mu ukryte drzwi i wszedł pan młody do środka.* [Dziewczyna opowiadając o tym jako o śnie, demaskuje kawalera.] K 45 G6r 545-546.

38 – Podziemie – krainą Śmierci.

a. [Śmierć proszona w kumy obdarza chrześniaka sztuką przedłużania życia chorym. Kiedy chrześniak nadużywa danej mu władzy, zostaje wprowadzony przez Śmierć do podziemi/piwnicy, gdzie palą się świece życia ludzkiego. Ginie albo traci władzę nad śmiercią.] *Chodź ze mno (powiedo), to ci pokoze, jakie twoje życie tutaj jest. No jidu, jidu, jidu, ... przyprowadza do taki piwnicy ta śmierć, no (poedo), patrz, mój krzesny synu! Wiis co tu świc je? A tu tak: Ji zopolaju sie świce, ji wpoł so świce, ji dopiro niektóre sie zacynaju, jak zaświcznice su, polić. Poedo: Patrz! Ta świca juz sie (pedo) niedługo dopoli. ... Jak ^uuna tylko sie (pedo) wykoli, to śmierć, i (pedo) tyle życia twego.* JP 1965/36.

b. [Chłop, który ocalił życie królowny, zostaje przez Śmierć zaprowadzony do podziemia, gdzie poznaje tajemnice życia i śmierci.] *Przyšli oboje do jakisik lochów pod ziemią, kej sie świeciło masa światł. ... Bartek pytał sie Śmierci, co oznaczają te światła. Óna mu odpediała, ze to są światła tych ludzi, co zyją na ziemi. Óne jasno sie świecą, jak ludzie zdrowi, a jak chorzy, gorzy sie świecą. ... Światło zgasnęło i Bartek upadł nieżywy na ziemię.* Święt Nadr 388; war.: Krz PBL nr 332 Grimmowska baśń o Śmierci-Kumie.

39 – Podziemia/sklep – miejscem więzienia.

[Trzeci syn, głupi Wojtek, wędruje w świat za braćmi, uwalnia ich uwieczonych przez cioty w podziemiach.] *Jak już obie cioty [czarownice] wleciały do sklepu [piwnicy], tak bracia powychodzili ze sklepu i wszyscy, chtórzy tam w tym sklepie powtręcani, bo także ich powybawiał. Potem zatrzasnął ten sklep i te cioty tam sie zmarnowały w tych pod-ziemiach.* K 14 Poz 47.

RELACJE POTOCZNE I ZAPISY WIERZEŃ**40 – Pod ziemią jest plekto.**

a. *Mówiom, że w środku ziemi, głęboko, głęboko pod ziemią, że tam jest piekto. Tam jest gorunc, coraz głębi, coraz głębi, coraz głębi.* TN Krasieczyn 1985.

b. *Wiara nas naucza: iż miejsce potępionych jest pod ziemią, które piekłem nazywamy.* K 7 Krak 335 z Bohomolca, 1777.

41 – Ziemia jest to olbrzymi płaski krąg; podtrzymuje ją Pan siedzący pod ziemią na krześle. K 34 Chel 257.

42 – Słońce po zachodzie zapada pod ziemię i oświeca inny świat / zanurza się w morzu.

a. [Słońce] *tocząc się po niebie nad nami oświeca ono nasz świat, a po zachodzie zapada pod ziemię i oświeca znajdujący się tam świat inny.* K 34 Chel 254, podob. Kap Baj 146, K 51 Sa-Kr 268, K 14 Poz 38, K 15 Poz 21.

b. *Zmiany dnia i nocy pochodzą stąd, że na noc, przestawszy świecić nad ziemią, słońce zanurza się w morzu pod ziemią i tam się kąpie, aż przy pomocy dwóch jakichś istot, wynurza się z rana na przeciwnej stronie nieba.* K 34 Chel 254.

43 – Pod ziemią żyją krasnoludki-podziomki.

a. *Podania o krasnoludkach znane są nie tylko w Polsce, ale w ogóle u wielu innych słowiańskich i niesłowiańskich narodów. Są to małe, piękne, ludziom sprzyjające istoty, mieszkające pod ziemią, dlatego też je pod-ziomkami niektórzy zowią. Ubiór noszą zwykle czerwony, mianowicie czerwone czapeczki; ... Krasnoludków nikt nie widzi, skoro tylko owe czapki mają na głowach.* K 15 Poz 21.

b. *Krasny-ludek ... skoro się dziecko urodzi, szybko takowe przed chrztem jeszcze porywa, zostawia swoje niedoleżne, ... o dużej głowie, a ukradzione unosi gdzieś tam w podziemia.* K 15 Poz 22 za Klepaczewskim.

c. *Tu i ówdzie istnieje u ludu wiara, że ważniejsze wydarzenia wtedy się powiodą, jeśli krasnoludki równocześnie z pod ziemi wyjdą.* K 15 Poz 22.

d. Mają te duchy [krasnołudki] styczność z ogniskiem domowym, z którego często wychodzą na izbę, i gdzie poniekąd są drzwi do ich podziemnego mieszkania. K 15 Poz 203.

44 – Panem podziemnego świata jest: a. diabeł; b. *archanioł archaniołów, hetman wszystkich władz piekielnych.*

a. Lud wierzył, jak go w średnich wiekach nauczano, że czarownicy robią wszystko na opak, ... że nawet i z diabłem rozmawiają do góry nogami zaczepieni o gałęzie, a głowę skierowaną mając ku ziemi, ku podziemnej krainie. K 15 Poz 263.

b. [Rzekoma czarownica opowiada o sobie i swojej zamierzonej wyprawie na Łysą Górę i kontaktach z diablami.] Żegnała się od żywota na lewe ramię, z lewego na prawe, dopiero na czoło w imię archanioła archaniołów, pana podziemnego świata i hetmana wszystkich władz piekielnych. K 15 Poz 237, war.: K 15 Poz 239.

45 – W grotach, podziemnych szczelinach / podziemnych jamach żyje król gadów / węże i ich król.

a. *W grotak, podziemnyk scelinak, zasnutyk mrokiem, panował król gadów.* Pel Dem 122 (za A. Pachem).

b. *Mają one [węże] swego króla w dyjamentowej koronie i tam, gdzie on przesiaduje, pilnują go gromadnie; na zimę idą z nim do jam podziemnych. W zimowym legowisku wąż w koronie leży na kamiennym stole. W dzień Matki Boskiej Gromnicznej (2.II) węże się przewracają na drugi bok, a na wiosnę z jam wychodzą.* K 7 Krak 113.

BIBLIOGRAFIA: Bajburin A. K., *Żyliście w obrzędach i przedstawieniach wostočných Slawjan*, Leningrad 1983; Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska Stanisława, *Językowy obraz polskiego nieba i piekła*, [w:] *1000 lat polskiego słownictwa religijnego*, pod red. Bogusława Krei, Gdańsk 1998, s. 195–203; *Bogowie, demony, herosi. Leksykon*, praca zbiorowa, Kraków 1997; Bylina Stanisław, *Człowiek i zaświaty. Wizje kar pośmiertnych w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1992; Duf SNT 457, 474–475, 621; Duf STB s. 657–660; Eliade Mircea, *Szamanizm i archaiczne techniki ekstazy*, przeł. K. Kocjan, Warszawa 1994, s. 260 i nast.; Kolbuszewski Jacek, *Skarby króla Gregoriusa. O poszukiwaniu skarbow w XVII i XVIII wieku*, Katowice 1972; Kub Mit 197–208; *Leksykon religii*, Z inicjatywy Franza Königa przy współpracy wielu uczonych wydał Hans Waldenfels, przekł. opracował i bibliografię polską sporządził Paweł Pachciarek, Warszawa 1997, s. 466–468; Ligęza Józef, *Polskie zbiory podań górniczych*, [w:] *Podania górnicze z Górnego Śląska*, Bytom 1972, s. 11–28; Mif Tok 1/36–39; Minois Georges, *Historia piekła*, przeł. A. Dębska, Warszawa 1996; Niewiadomska Maria, *Ludowa wizja kosmosu we wsi Głuchów*, ŁSE 1984/139–156; Pel Dem 9–44, 81, 113–116, 124–126; Róźnieński Walenty, *Officina ferraria*, Kraków 1612; Simonides Dorota, *Wierzenia demonologiczne górników*, [w:] *Górnictwo stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*, pod red. D. Simonides, Katowice 1988, s. 375–408; Sokolski Jacek, *Pielgrzymi do piekła i raju. Świat średniowiecznych łacińskich wizji eschatologicznych*, t. 1, Wrocław 1995; Sokolski Jacek, *Staropolskie zaświaty. Obraz piekła, czyśćca i nieba w renesansowej i barokowej literaturze polskiej wobec tradycji średniowiecznej*, Wrocław 1994; Sulima Roch, *Ludowe zaświaty*, „Regiony” 1993/3/28–44; Würt Hoff 10/365.

→ GROTA, JASKINIA, NIEBÓ, OGIEŃ PIEKIELNY, PIECZARA, WODA, ZIEMIA.

Jerzy Bartmiński, Donat Niewiadomski

**Biblioteka
UMCS
Lublin**